

MPRA

Munich Personal RePEc Archive

Reacquaintance with the „irreplaceable ” minister

Bukvić, Rajko

Geographical Institute “Jovan Cvijić” Serbian Academy of Sciences
and Arts

2012

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70164/>

MPRA Paper No. 70164, posted 21 Mar 2016 20:47 UTC

НОВО ПОЗНАНСТВО С „НЕСМЕЊИВИМ” МИНИСТРОМ

Сажетак. У раду се разматра обнављање интересовања за живот и дело Арсенија Григорјевича Зверева, дугогодишњег народног комесара, односно министра финансија СССР. У центру пажње је његов тајни реферат припремљен за Ј. В. Џугашвилија уочи новчане реформе 1947, једне од најуспешнијих у целокупној монетарној историји. Објављен релативно недавно у једном од новијих историјских часописа, тај реферат представио је Зверева као правог аутора ове реформе, али је истовремено у њему дат и кратак преглед историје новца и новчаног система у Русији, односно СССР, укључујући и новчану реформу из прве половине 1920-их.

Кључне речи. Финансије, новчана реформа, тајни реферат, мемоари

Име Арсенија Григорјевича Зверева (Арсений Григорьевич Зверев) данас је мало познато, како у другим земљама, тако и у Русији, његовој отаџбини. Иако је био доктор економских наука (1959) и професор (од 1963), Зверев (2. март/18. фебруар 1900 – 27. јул 1969) није стекао већу и трајнију популарност у научним круговима, изузимајући можда уску финансијску струку. Остао је превасходно упамћен као практични (државни и партијски) делатник, један од градитеља и стубова државне власти у СССР – народни комесар финансија, пети по реду (19. јануар 1938. – 15. март 1946), односно први и трећи министар финансија СССР (19. март 1946. – 16. фебруар 1948. и затим 28. децембар 1948. – 16. мај 1960), такорећи од стварања Совјетског Савеза, депутат Врховног савета СССР у више сазива и члан ЦК КПСС 1939–1961. Био је добитник већег броја истакнутих награда и признања¹ и остао је упамћен као министар који је преко две деценије заузимао то место, чиме је постао један од рекордера у светској историји финансија², и што му је донело надимак несмењиви министар (безсменный министр). Међутим, после оставке на министарску функцију 1960. и каснијих догађаја практично је био заборављен. Таква судбина, свакако, повезана је с актуелним процесима потцењивања, брисања и заборављања скоро свега, посебно позитивног, што се догађало у бившем Совјетском Савезу. Сличан однос и оцене нису, наравно, мимоишли ни Зверева, што се, рецимо, може видети и на популарној Википедији [Зверев wikipedia]. Ту се, наиме, врло кратко наводи да је као и други Стаљинови сарадници направио каријеру 1930-их година (нејасно је шта то значи), да је руководио државним финансијама у време Великог отаџбинског рата обезбеђујући новац за потребе војне производње (Sic! А за какве потребе за време рата треба обезбеђивати новац?!), те да је за време његовог руковођења организовано емитовање државних унутрашњих зајмова који су принудно наметани становништву, као и спровођење конфискационе новчане реформе 1947. године. У последњим годинама, ипак, објективно интересовање за Зверева и његово дело појавило се поново, иако како ће се видети у помало чудним околностима.

¹ А. Г. Зверев је носио четири ордена Лењина, ордена Радног црвеног знамена и ордена Црвене звезде.

² У светској историји финансија једино је Жан-Батист Колбер (Jean-Baptiste Colbert), интендант финансија Луја XIV дуже (за једну годину!) заузимао одговарајуће министарско место.

У руском историјском часопису *Источник*, у броју 5 из 2001. године, објављен је реферат који је тадашњи министар финансија СССР А. Г. Зверев припремио и уручио 8. октобра 1946. председнику Савета министара СССР Јосифу Висарионовичу Џугашвилију (Јосиф Виссарионович Џугашвили), с ознаком „Савршено тајно“³. У њему је уз предлог новчане реформе, која ће уследити крајем наредне, 1947. године, дат врло исцрпан приказ дотадашње историје новца у СССР, укључујући наравно и новчану реформу из прве половине 1920-их година. Без обзира на одређене контроверзе које је изазвао велики број публикованих архивских (тајних) материјала, како у овом тако и у другим часописима на почетку 1990-их и касније⁴, објављивање Зверевљевог реферата било је од вишеструког значаја и свакако се мора оцењивати позитивно.

Најшира публика добила је прилику да се (поново) упозна с министром финансија који је безмало најдуже у светској историји држао тај портфељ, који је био идејни аутор помало већ заборављене али свакако једне од најуспешнијих новчаних реформи не само у СССР („Стаљинска“ новчана реформа), и најзад који је заправо обележио и симболизовао финансије и новац СССР све до Хрушчовљеве реформе 1961. С друге стране, научна и истраживачка јавност – економисти, и не само они, наравно, добили су прилику да изворно проучавају размишљања, ставове, предлоге онога ко је непосредно припремао реформу, и ко је у наведеном реферату слободно, без бојазни од реакција јавности, износио те своје ставове и предлоге, сумње и дилеме. Јер, по природи ствари, овакав реферат морао је да буде искрено написан, и да ономе ко је био одређен да реформу спроведе укаже на све (сагледиве) аспекте намераваног подухвата, и наравно био је у потпуности лишен било каквог пропагандистичког искушења. Осим тога, Зверевљев реферат садржао је и веома опширан преглед новчане реформе у СССР из прве половине 1920-их година, о којој се у последње време обнавља интерес на светском нивоу⁵, а о којој се у нашој научној и широј јавности, бар на први поглед, нешто више зна, макар и због тога што је приликом припремања реформе 1994. Драгослав Аврамовић инспирацију пронашао управо у овој новчаној реформи⁶. Све је то био разлог да се део Зверевљевог реферата посвећен разматрању ове реформе објави и на српском језику [Зверев 2012б].

³ „Совершенно секретно“. У државним органима СССР примењиване су следеће ознаке тајности докумената: „За службено коришћење“, „Тајно“, „Савршено тајно“ и „Савршено тајно посебне важности“, дакле условно можемо рећи да је Зверевљев реферат припадао документима трећег степена тајности.

⁴ Има се у виду да је међу публикованим архивским материјалима било и много фалсификата. Најпознатији и најскандалознији пример односи се на објављивање докумената из тзв. „Затвореног пакета № 1“, у коме су се „истакли“ познати часопис *Вопросы истории* № 1 за 1993 [Семиряга 1993] и мистериозни часопис *Военные архивы России* № 1 за 1993. Од најављених „сензационалних“ докумената који „непоречно“ доказују кривицу НКВД у тзв. Катинском случају, у оба часописа објављен је само један део, при чему ни тај део није издржао критику, али је симптоматична судбина тих часописа. Наведени број првог појавио се у библиотекама (и код претплатника) тек у 1995, а други часопис осим наведеног броја није објавио више ниједан, при чему се и тај број (наводно одштампан у 50.000 примерака) практично могао пронаћи само у иностранству, у чије библиотеке је послато око 600 примерака, док су телефони и адреса редакције били лажни, а супротно закону на часопису није наведена ни штампарија која га је штампала [Мухин 2011: 687. и даље].

⁵ У Русији је 2008. објављена веома богато документована књига о овој реформи [Доброхотов и др. 2008]. Интересантно је, наравно, упоредити Зверевљево виђење те реформе и материјале и документе објављене у овој књизи.

⁶ Видети [Аврамовић 1998: 80 и даље]. Из ових Аврамовићевих сећања и објашњења може се, ипак, видети и колико је тадашње познавање ове реформе код нас било мизерно и како је тешко било доћи до макар и

После објављивања Зверевљевог реферата почеле су, ипак, да се дешавају помало чудне ствари – испоставило се да до наведеног часописа није лако доћи.⁷ Да ли је у питању случајност или нешто из домена оног што се обично сврстава у теорије завере? Без жеље да се уопште залази у овај проблем, потребно је ипак рећи да би резултат вероватно био предодређен – Зверев би поново био осуђен на лагано заборављање, као и његов реферат, који ионако није био познат. А онда се десило нешто што је потпуно преокренуло ток догађаја. Познати руски публицист и историчар Јуриј Игнатјевич Мухин (Юрий Игнатъевич Мухин) објавио је 2008, дакле безмало целу деценију после публиковања Зверевљевог реферата, књигу *Стаљин – домаћин СССР* [Мухин 2008], која је затим практично поново објављена под другим називом *Стаљин против кризе* [Мухин 2009]. У овим књигама Мухин је веома исцрпно цитирао и коментарисао Зверевљев реферат, и тако и реферат и његовог аутора, можемо слободно рећи, дефинитивно спасао забораву. Поготову имајући у виду велику популарност коју Мухинов рад ужива међу читаоцима у Русији, односно међу свима који познају руски језик.

Најзад, сасвим недавно објављена је и књига *Стаљин и новац* [Зверев 2012а], која заправо представља неку врсту Зверевљевих мемоара. Невелику по обиму (270 страна), ову књигу у ствари чине два дела – уз Зверевљев текст, на непуних 190 страна, дат је Прилог под називом *Суштина стаљинског новчаног система*, којег чине изводи из поменутог Мухиновог књиге [Мухин 2008]. Појава саме Зверевљеве књиге [Зверев 2012а] под датим насловом за аутора ових редова била је изненађење, али после упознавања с њом испоставило се да је реч скраћеном издању његових мемоара објављених посмртно, сада већ далеке, 1973. године [Зверев 1973], при чему се нигде не наводи да је реч о скраћеном издању (!?). Шта је руководило издавача да се определи за овакво издање Зверевљевог дела, аутору ових редова није познато, и већ због тога то није тако лако коментарисати. Ипак, може се начелно рећи да такав поступак тешко може да да добре резултате, поготову ако се има у виду да у оригиналном издању Зверевљева књига није посебно обимна – свега 270 страна. Зашто не одштампати поново целу књигу? Стога остаје отвореним и питање колико ће читалац ове књиге бити у могућности да осети прави дух Зверевљевих мемоара и саме Зверевљеве личности – скромног, вредног и преданог радника, изванредног познаваоца финансија и проблема државног управљања, којима је посветио такорећи цео свој живот.

Без и најмање жеље да се умањи значај свега другог што се у овој књизи може прочитати, свакако ће највећу пажњу у њој изазвати редови у којима се говори о реформи из 1947, иако је реформи и оном што је после ње уследило посвећено свега 20-ак страна. Стога ћемо се нешто подробније позабавити овим делом књиге [Зверев 2012а: 169 и даље]. За оне који нису били у могућности да читају Зверевљеву књигу из 1973. ово ће бити прилика да се упознају с његовим објашњењима о разлозима спровођења реформе, о њеном припремању, и о њеним резултатима.

скромних сазнања о њој. У односу на то време ситуација се сасвим сигурно није ни до данас (много) променила.

⁷ Електронско издање наведеног броја (за разлику од неких других бројева истог часописа) не постоји. У покушају да дође до поменутог реферата потписник ових редова ангажовао је неке пријатеље и сараднике у Русији. Уследили су одговори који су донекле подсећали на неке случајеве које је доживљавао код нас – у библиотекама (не било којим, већ у већим местима) часописа није било, иако су га библиотеке уредно примиле, а одговори на питања како је то могуће сводили су се на објашњења да су због недовољног простора били принуђени да одређени број публикација једноставно баце!

Показује се да је реформу иницирао сам Стаљин, који је на за њега карактеристичан начин (касни ноћни телефонски позив, заправо боље је рећи рани јутарњи – око 5 часова) негде пред крај 1943. године поставио Звереву питање, шта Наркомат финансија мисли о послератној новчаној реформи, да би после другог телефонског разговора уследио наредног дана још дужи разговор у личном сусрету. Тада је заправо почела припрема реформе, што је у целини пало на Зверева, при чему је Стаљин већ на почетку три пута истакао потребу очувања апсолутне тајности при припремању реформе. Значај последње чињенице подвлачи Зверев кратком констатацијом: „Он је ретко понављао оно што је рекао.” После приближно једне године, током које је редовно извештавао Стаљина о току рада, Зверев је изложио детаљан план мера на седници Политбироа ЦК ВКП(б), који је за наредну етапу припреме реформе омогућио Звереву да ангажује помоћ троје специјалиста. Након приближно још једне године Зверев је предао Стаљину реферат о будућој реформи, на 12 штампаних страна, чиме је почела незванична трећа етапа припреме реформе. Пошто се упознао с материјалом, Стаљин је, уз нека објашњења, предложио Звереву да га прошири, до обима 90–100 страна и да му га поново донесе за две недеље. О проширеном реферату уследило је даље усаглашавање током два телефонска разговора. На крају, Зверев је добио дозволу да за коначан пројект текста ангажује 15 људи, уз услов да нико од њих не зна о плану у целини, као и задатак да припреми текст одлуке о реформи и текст обраћања совјетским грађанима.

Разлози за спровођење реформе били су озбиљни и разумљиви. Због потреба финансирања рата новчана маса је, наравно, огромно порасла – на почетку рата она је износила 18,4 милијарди рубаља а 1. јануара 1946. 73,9 милијарди [Назаров 2007]. У условима фиксираних цена, као што се то иначе обично дешава, значајан део новца слио се у руке шпекуланата, што је само ојачавало разлику између гарантованих цена према следовању и комерцијалних цена. Због свега тога, у одлуци Партије истицало се да је задатак реформе да „ликвидира последице Другог светског рата у области новчаног промета, да обнови пуновредну совјетску рубљу и да олакша прелаз на трговину по јединственим ценама без картица“ (према [Дьяченко 1978: 435]). Сам Зверев подвлачи још један значајан момент: Немци су већ на почетку рата, када је совјетска армија одступала, дошли до огромне количине новчаних средстава у штедионицама и банкама, као и од становништва, тако да су у Немачку извезли око 4 милијарди рубаља [Зверев 2012а: 159]. Поред овог новца, који је у СССР убациван ради снабдевања шпијунских и диверзантских активности, Немци су масовно убацивали и фалсификовани новац.

Одлука ЦК ВКП(б) и Савета Министара СССР о спровођењу реформе објављена је после још једне године, 14. децембра 1947.⁸ Као што се види, сама новчана реформа праћена је укидањем снабдевања преко картица, чиме је СССР постао прва европска земља која је то остварила после рата. Последња чињеница, врло неугодна за остатак Европе који се припремао за хладни рат, данас је готово у потпуности заборављена, или се чине максимални напори да се то деси и учврсти у општем мњењу. Већ 16. децембра пуштен је у оптицај нови новац и почела је замена старог новца, за коју је остављен рок од једне недеље (у удаљеним рејонима две недеље). Пропозиције ове замене даје и Зверев [Зверев 2012а: 173], а нешто детаљнији опис може се

---

⁸ Постановление „О проведении денежной реформы и отмене карточек на продовольственные и промышленные товары”.

пронаћи у [*Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия*. Том 1 1972], као и у монографији Зверевљевог дугогодишњег сарадника из Комесаријата, односно Министарства финансија Василија Дјаченка [Дьяченко 1978: 434 и даље]. Упоредо с тим извршена је и промена нивоа цена, уз снижење цена основних производа (хлеб, брашно, гриз, макароне, пиво) и прелаз на јединствене цене, око 3,2 пута ниже од комерцијалних. Паралелно с тим Министарство финансија припремало је још једну важну меру: увођење златног паритета совјетске рубље. До тога је дошло у фебруару 1950. године – рубља се преводила на златну базу а њен курс према иностраним валутама се повећавао. На тај начин прекинута је ситуација која је постојала још од 1937, од када се курс рубље одређивао на бази долара.

Новчана реформа 1947. године сматра се једном од најуспешнијих икада изведених реформи. Њен аутор био је, међутим, у својим мемоарима изузетно скроман, тако да су многи важни моменти саме реформе, њене припреме и реализације, а наравно и њених резултата, остали „иза кадра”. Ипак, оно што се дешавало током последњих година улива наду. Најпре је редакција часописа *Источник* скренула пажњу на Зверева и његов рад на припреми реформе, а затим је велики и вредан посао обавио Јуриј Мухин [Мухин 2008], не само спасавајући наведени реферат од заборављања, већ и тиме што је на основу тог реферата практично направио монографију у којој су дата многа неопходна објашњења и допуне. Тиме је учињен огроман корак не само када је реч о Звереву и његовом реферату, већ и уопште у припремању материјала и терена за проучавање новчаног система (и уопште финансија) СССР током неколико деценија, све до 1950-их година када је после смрти Стаљина започео процес његовог мењања.

Интересантна је и значајна, иако и неразјашњена, даља судбина А. Г. Зверева. Иако у овој књизи сам Зверев о томе ништа не пише, симптоматично је да је дао оставку (или је смењен) уочи спровођења новчане реформе 1961. године. Већ та чињеница упозорава да је морала постојати некаква веза између ових догађаја. Јер, тешко би се могло претпоставити да је реформа осмишљена и спроведена у неком муњевитом року после Зверевљеве оставке. И доиста, из његове биографије се види да је министар био закључно са 16. мајем (када је отишао у пензију), а одлуку о спровођењу реформе донео је у мају 1960. Врховни Савет СССР, док је реформа (промена, тј. повећање нивоа цена и замена новца у оптицају у односу 10:1) реализована од 1. јануара 1961. Очигледно је да је постојала одређена несагласност, али докле је она ишла? Према Мухину [Мухин 2008: 256–257], било је гласина да је Зверев покушао да убије Хрушчова, а такве гласине убеђују да одлазак Зверева није прошао без сукоба. Он сматра могућим да је у основи сукоба била управо реформа, којом је Хрушчов покушао да, прикривајући то деноминацијом (10:1), заправо подигне цене, а да је Зверев био против такве политичке а не економске употребе финансија. После седмогодишњег послератног периода (1946–1952) током ког су снижаване цене, да би оне затим све до ове реформе остале на истом нивоу, био је ово увод у „политику” повишавања цена, која је била праћена социјалним тензијама и немирима. Међу њима, као директна последица повишења цена, истиче се устанак у Новочеркаску јуна 1962. и његово крваво гушење [Козлов 2007: 375–460], догађај који је прерастао у симбол незадовољства совјетског народа тадашњим властима, протеста и отпора њиховој политици, али истовремено и застрашујући пример више него суровог обрачуна власти са својим народом.

Главни радови Арсенија Зверева

О проекте Закона о сельскохозяйственном налоге : Доклад и заключительное слово на внеочередной Четвертой сессии ВС СССР 1-го созыва 28-29 августа 1939 г., Москва, Госполитиздат, 1939.

О государственном бюджете СССР на 1940 год и исполнении государственного бюджета СССР на 1938 г. : доклад... 31 марта 1940 г., Ленинград, ГИПЛ, 1940.

О Государственном бюджете СССР на 1944 год и исполнении государственного бюджета СССР за 1940, 1941 и 1942 годы : доклад нар. ком. финансов СССР на совместном заседании Совета Союза и Совета Национальностей 28 янв. 1944 г., Москва, Госполитиздат, 1944.

Государственный бюджет СССР на 1945 год : доклад и заключит. слово нар. ком. финансов СССР на XI Сессии Верховного Совета СССР 1 созыва 24-27 апр. 1945 г., Москва, Госфиниздат, 1945.

Финансы СССР за 40 лет советской власти, Москва, Финансы и социалистическое строительство, 1957.

О Государственном бюджете СССР на 1957 год и об исполнении государственного бюджета СССР за 1955 год. Закон о государственном бюджете Союза Советских Социалистических Республик на 1957 г. : Доклад и заключит. слова министра финансов СССР депутата А. Г. Зверева на шестой сессии Верховного Совета СССР четвертого созыва 5 и 9 февраля 1957 г., Москва, Госполитиздат, 1957.

О государственном бюджете СССР на 1959 год и об исполнении государственного бюджета СССР за 1957 год. Закон о государственном бюджете Союза Советских Социалистических Республик на 1959 год : Доклад и заключит. слова... на второй сессии Верховного Совета СССР пятого созыва 22 и 23 дек. 1958 г., Москва, Госполитиздат, 1959.

Хозяйственное развитие и финансы в семилетке (1959–1965). Москва, Госфиниздат, 1959.

Проблемы ценообразования и финансы. Москва, Наука, 1966.

Национальный доход и финансы СССР. 2-е изд. Москва, Финансы, 1970.

Записки министра, Москва, Издательство политической литературы, 1973.

Литература

Доброхотов Л.Н., Колодежный В.Н. и Пушкарев В.С. (сост.). *Денежная реформа 1921–1924 гг.: создание твёрдой валюты. Документы и материалы*, Москва, РОССПЭН, 2008.

Дьяченко, Василий Петрович. *История финансов СССР (1917–1950 гг.)*, Москва, Наука, 1978.

Залесский, Константин Александрович. *Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь*. Москва, Вече, 2000.

Зверев, Арсений Григорьевич. http://ru.wikipedia.org/wiki/Зверев,_Арсений_Григорьевич

Зверев, Арсений Григорьевич. *Записки министра*, Москва, Издательство политической литературы, 1973.

Зверев, Арсений Григорьевич. Значение реформы выходит далеко за пределы финансовой политики. (Доклады министра финансов СССР А. Г. Зверева И. В. Сталину о денежной реформе 1922-1924 гг. и об итогах проведения денежной реформы в 1947 г.), *Источник*, 2001, № 5, С. 21–55.

Зверев, Арсений Григорьевич. *Сталин и деньги*, Москва, Алгоритм, 2012а.

Зверев, Арсениј Григорјевич. Новчана реформа у Русији 1922–1924, *Зборник Матице српске за друштвене науке* (Нови Сад), година LXIII, 2012б, број 140 (3) (у штампи)

- Козлов, Владимир Александрович. *Непознати СССР. Сукоби народа и власти 1953–1985*, Београд, Удружење за друштвену историју, 2007.
- Мухин, Юрий Игнатьевич. *Подонки истории. Самая зловещая тайна XX века*, Москва, Яуза-пресс, 2011.
- Мухин, Юрий Игнатьевич. *Сталин – хозяин СССР*, Москва, Алгоритм, 2008.
- Мухин, Юрий Игнатьевич. *Сталин против кризиса*, Москва, Эксмо и Алгоритм, 2009.
- Назаров, Олег. В СССР 60 лет назад была проведена денежная реформа, Газета ВОО ЗУБР — ЗАЗУБРИНА, 11 ноября 2007, <http://za.zubr.in.ua/2007/12/11/1488/>.
- Семиряга, Михаил Иванович. Секретные документы из особых папок. *Вопросы истории*, 1993, № 3, стр. 3–22.
- Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия*. Том 1, Москва, Издательство «Советская энциклопедия», 1972.
- Avramović, Dragoslav. *Pobeda nad inflacijom 1994.*, Beograd, Institut društvenih nauka – Centar za ekonomska istraživanja, 1998.

REACQUAINTANCE WITH THE “IRREPLACEABLE” MINISTER

by

Rajko Bukvić

SUMMARY. The paper considers the renewed interest in the life and work of Arsenij Grigorevič Zverev, the long-time people’s commissioner, i.e. the USSR finance minister. The focus is on his secret report prepared for the Prime Minister I. V. Džugašvili prior to the monetary reform of 1947, one of the most successful reforms in the whole monetary history. Having been published relatively recently in one of the newest historical journals, this report established Zverev as the true author of this reform. At the same time, it presents a brief review of the history of money and monetary systems in Russia, i.e. the USSR, including the monetary reform in the early 1920’s.

KEY WORDS. finance, monetary reform, secret report , memoirs